

Mervi Takala

OSA-AIKAELÄKE

Katsaus osa-aikaeläkettä
koskeviin tilasto- ja
tutkimustietoihin

ELÄKETURVAKESKUS
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Tutkimuksia 1994:4

ISBN 952 - 9639 - 27 - 9
ISSN 1236 - 3049

Sisällys

1. Johdanto	3
2. Kokemuksia muista maista	6
3. Syitä osa-aikaeläkkeen vähäiseen suosioon	8
4. Kehitys tilastojen valossa	11
5. Osa-aikatyö	16
6. Työnantajat/yritykset ja osa-aikaeläke	19
7. Ikääntyneet työntekijät ja osa-aikaeläke	21
8. Johtopäätökset	24
9. Kirjallisuus	25

1. Johdanto

Nykyisessä lamassa ei ole ollut tapana riemuita eläkkeiden käytön lisääntymisestä. Kuitenkin osa-aikaeläkkeiden määrän kasvua on tervehditty ilolla, ja osa-aikaeläkkeen ympärillä on käyty keskustelua vilkkaammin kuin koskaan. Julkisessa keskustelussa osa-aikaeläkettä on vaadittu vanhenevan työntekijän oikeudeksi, sitä on kutsuttu helpottamaan työttömyyttä, sen on toivottu vähentävän kokoaikaisen varhaiseläkkeen hakemista jne. Osa-aikaeläkkeeltä odotetaan siis paljon.

On vaikea sanoa, täyttääkö osa-aikaeläke siihen asetetut toiveet. Onhan osa-aikaeläke perusteiltaan sellainen tapa yhdistää työnteko ja eläkkeelläolo, joka ei vastaa meillä tavanomaista eläkkeelle siirtymisen mallia. Koska monet työmarkkinoiden perinteet ovat kuitenkin joutumassa romukoppaan, on tietynlaiselle toiveikkuudelle perusteita.

Tässä selvityksessä katsotaan miten tähän on tultu. Tarkoituksena on luoda katsaus osa-aikaeläkkeen kehitykseen käymällä läpi sekä tilastoja että jo tehtyjä tutkimuksia ja lopuksi arvioida tutkimustarpeita.

Osa-aikaeläke liitettiin yksityisen puolen eläke-etuihin vuoden 1987 alusta, vuotta myöhemmin kuin yksilöllinen varhaiseläke ja varhennettu vanhuuseläke. Julkisen puolen etuihin se tuli heinäkuussa 1989.

Alunperin osa-aikaeläkkeen voi saada 60-64-vuotias pitkään työssä ollut, ei muuta eläkettä saava työntekijä, joka siirtyy kokoaikaisesta työstä osa-aikaiseen. Osa-aikatyössä työajan tulee olla vähintään 16 ja enintään 28 tuntia viikossa ja ansiot saavat olla 35-70% aikaisemmista vaikiintuneista ansioista.

Osa-aikaeläkkeen saamisen ehdot muuttuivat yksityisellä sektorilla vuoden 1994 alusta. Osa-aikaeläkkeen ikäraja laskettiin 58 vuoteen ja eläkkeen määrää muutettiin. Uusien säännösten mukaan eläke on 50 % ansion alenemasta.

Työajan lyhentämistä koskeva ehto säilyi ennallaan, samoin ansiotulojen alenemista koskeva ehto. Sen sijaan vuodenvaihteen jälkeen osa-aikaeläkkeelle siirtyminen ei alenna tulevan vanhuuseläkkeen määrää ja osa-aikaeläkeajaltakin karttuu eläkettä.

Taulukko 1: Osa-aikaeläkkeen saamisen edellytykset TEL:ssä

Ikä	58
Työssäoloaika	Kokoaikatyötä viimeisen 18 kuukauden aikana 12 kuukautta, normaali koko-aikainen enimmäistyöaika tai 35 tuntia viikossa
Työhistoria	Edeltäneen 15 vuoden aikana karttunut peruseläkettä vähintään 5 vuotta
Estävä eläke	Vanhuus- tai työkyvyttömyyseläkettä saavalle ei myönnetä
Tuleva aika	Oikeus tulevaan aikaan
Työajan alenema	Jäljellä 16-28 tuntia viikossa
Ansion alenema	Jäljellä 35-70 % kokoajatöiden ansiosta
Yhdenjaksoisuus	Osa-aikatyö ei ole keskeytyneenä yli kuutta viikkoa
Määrä	50 % ansion alenemasta
Enimmäismäärä	75 % karttuneesta eläketurvasta

Julkisella sektorilla osa-aikaeläkkeen voi saada niin ikään 58 vuotta täyttänyt työntekijä. Osa-aikatyön ansio saa olla 40-60% kokoaikatyön ansiosta. Sekä yksityisellä että julkisella puolella on asetettu ansioille myös vähimmäisraja.

Osa-aikaeläkkeen vuodenvaihteessa tapahtunutta uudistusta perustellaan siten, että se omalta osaltaan voisi helpottaa laman tuomaa suurtyöttömyyttä. Viittauksia osa-aikae-

lärkeeseen työttömyyden osittaisena ratkaisuna näkeekin yhä useammin (esim. Hautamäki 1993). Toisaalta kun varhaiseläkejärjestelmä luotiin 1980-luvulla, toivottiin sen silloin edesauttavan varttuneempien työntekijöiden pysymistä työssä.

Osa-aikaeläkkeillä, niin kuin muillakin eläkejärjestelyillä, on siis haluttu ratkaista monenlaisia työllisyyspoliittisia ongelmia. Suomi kuuluu niihin Keski-Euroopan maihin missä ikääntyneiden työntekijöiden ongelmia on ratkaistu suoraviivaisesti eläkepolitiikan ja työttömyysturvan avulla. Toisaalla esim. Ruotsissa ja Norjassa on työttömyysuhan alaisille ikääntyneille työntekijöille tarjottu monenlaisia vaihtoehtoisia mahdollisuuksia (osa-aikatyö ja -eläke, uudelleen koulutus, suoja-työ) (Hytti 1993).

Tästä tavasta käyttää eläkkeitä työllisyysongelmien hoitoon jouduttaneen luopumaan työmarkkinoiden muuttuessa yhä monimuotoisemmiksi. Mutta toisaalta myös niissä kirjoituksissa, joissa on mietitty työmarkkinoiden muutoksia, on osa-aikaeläkkeeseen usein viitattu jonkinlaisena luontevana ratkaisuna eräisiin työmarkkinoiden nykyisiin ongelmiin. Esim. Kasvio (1994) arvioi, että tarve yksilölliseen, joustavaan siirtymiseen pois työelämästä tulee todennäköisesti lisääntymään. Tämän takia jouduttaneen muuttamaan niitä säädöksiä, jotka ohjaavat eläkkeelle siirtymistä (esim. eläkkeen määräytymisperusteita). Eräänä joustavan siirtymisen hyvänä muotona Kasvio pitää osa-aikaista eläkkeelle siirtymistä.

Näyttää siltä, että kiinnostus osa-aikaeläkkeeseen on työmarkkinoilla noussut: osa-aikaeläkkeelle siirtyneiden määrä on vuoden 1994 alkupuolella suhteellisesti kasvanut erittäin paljon (ks. tilasto-osa jäljempänä). Myös hakemuksia on uutisten mukaan tullut paljon. Työeläkejärjestelmän sisällä ollaan kehityksen suuntaan tyytyväisiä ja myös työmarkkinajärjestöiltä on tullut myönteistä palautetta. Esim. SAK:n juuri valmistuneessa sosiaalipoliittisessa toimintaohjelmassa katsotaan, että osa-aikaeläkkeitä voitaisiin suosia esimerkiksi velvoittamalla työnantajat järjestämään osapäivätöitä (SAK:lta lähivuosien...1994).

Tosin on muistettava se, että osa-aikaeläkeläisten määrä ja varttuneiden työhön ovat toisistaan riippuvaisia: mitä enemmän on iäkkäitä työssäkäyviä sitä enemmän potentiaalisia osa-aikaeläkeläisiä. Suomessa 55-64-vuotiaista oli vuoden 1993 lopussa eläkkeellä jo 57,3 % (Tilasto Suomen...1994). Myöskin ikääntyneiden työntekijöiden työttömyysaste on korkea esim. vuonna 1993 oli 55-59-vuotiaiden työttömyysaste 19,9 ja 60-64-vuotiaiden 12,1 (Työpoliittinen... 1994). Joten tässä mielessä mitään suurta ryntäystä osa-aikaeläkkeelle ei voi odottaa.

2. Kokemuksia muista maista

Osa-aikaeläke yhdistettynä osa-aikatyöhön on käytössä Suomen lisäksi Ruotsissa, Tanskassa, Ranskassa, Saksassa ja Itävallassa. Ruotsin eläkejärjestelmään työntekijöiden osa-aikaeläke liitettiin vuonna 1976 ja yrittäjille 1980. Tanskassa osa-aikaeläke on ollut voimassa vuodesta 1987 ja Saksassa vuodesta 1989. Ranskassa on kaksi osa-aikaeläkejärjestelmää, toinen vuodelta 1982 ja toinen vuodelta 1989. Myös Itävallassa on osa-aikaeläke otettu käyttöön 1.7.1993.

Osassa näitä maita, mm. Ruotsissa, Suomessa ja Tanskassa osa-aikaeläke on lakiin perustuva etuus. Ja esim. Ranskassa ja Saksassa osa-aikaeläkkeet ovat työmarkkinasopimus pohjaisia (Janhunen 1990(b)).

Ruotsissa osa-aikaeläke on ollut varsin suosittu, mitä on selitetty eläkkeen korvaavuustasolla. Eläke on 65 % siitä määrästä, jolla tulo on eläkkeelle siirtymisen vuoksi pienentynyt. Kun tasoa väliaikaisesti laskettiin (1981-87) 50 %:iin, hakijoiden määrät vähenivät selvästi. Yhdessä kireän tuloverotuksen kanssa korkea korvaavuustaso merkitsee sitä, että nettotulot osa-aikaeläkkeelle siirtymisen jälkeen pysyvät lähes ennallaan. Ruotsin osa-aikaeläkkeen suosio onkin pääasiassa vähentänyt kokoaikatyötä.

Toinen seikka joka on vaikuttanut osa-aikaeläkkeen käyttöön Ruotsissa on osa-aikatyömahdollisuuksien olemassaolo, erityisesti teollisuus työllistää runsaasti osa-aikatyöläisiä. Myös yritysten työvoiman vähentämistarve on kanoitunut työntönä osa-aikaeläkkeelle. (Eläkeaikainen työskentely...1990)

Aivan viime aikoina osa-aikaeläkkeelle on Ruotsissa siirtynyt runsain mitoin työntekijöitä. Tehokkain yllyke hakemisen lisääntymiseen on ollut osa-aikaeläkkeen lakauttamisen uhka. Osa-aikaeläkettä on yritetty poistaa järjestelmästä jo kaksi kertaa, ja suunnitelmien tultua julkisiksi ovat hakijamäärät selvästi kasvaneet.

Ruotsin suunnitteilla olevassa eläkeuudistuksessa osa-aikaeläke poistettaisiin kokonaan (uudistus on periaatteessa hyväksytty valtiopäivillä kesäkuussa 1994). Koska

Ruotsissa vanhuuseläkkeen voi jo nyt ottaa 60 vuoden iästä lähtien varhennettuna joko täytenä tai osissa, katsotaan tämän korvaavan osa-aika-eläkkeen. Tämä mahdollisuus säilyisi eläkeuudistuksessa. (Lindell ja Laitinen 1994).

Ruotsi on ainoa osa-aikaeläkettä maksava maa, jossa tämä eläke on osoittautunut suosituksi ja vastannut siihen asetettuja odotuksia. Saksassa, Tanskassa ja Ranskassa osa-aikaeläkettä ei ole haettu odotusten mukaisesti.

Saksassa osa-aikaeläke korvasi 1988 lakkautetun varhaiseläkejärjestelyn. Osa-aikaeläke on voitu järjestää joko kollektiivisopimuksella tai työnantajan ja työntekijän välisellä yksilöllisellä sopimuksella. Osa-aika-eläkeläisten määrä on jäänyt vähäiseksi. Vähyyttä selittää ehkä se, että jokaisen eläkkeelle siirtyvän tilalle tulee palkata työtön, mikä ei ole innostanut yrityksiä. (Janhunen 1990(b)).

Tanskassa 60 vuotta täyttäneet työntekijät voivat siirtyä osa-aikaeläkkeelle. Vaikka Tanskaan otettiin mallia Ruotsista, on hakijoita kuitenkin ollut vähän. Hakijoiden vähäistä määrää selitetään kahdella tekijällä. Ensiksi sillä, että työnantajien kanssa on ollut vaikeuksia päästä sopimukseen osa-aikatöiden järjestämisestä. Erityisen vaikeaa se on ollut yksityisen sektorin miesvaltaisilla työpaikoilla, joissa ei ole ollut tottumusta osa-aikatöiden järjestämiseen. Toiseksi sillä, että 60 vuotiailla palkansaajilla on käytettävissään mahdollisuus varhaiseläkkeeseen työttömyysvakuutukseen kuuluvan varhaiseläkejärjestelyn avulla. Tällä varhaiseläkkeellä on jo ollut varsin paljon ihmisiä, joten potentiaalisia osa-aikaeläkkeen ottajia on vähän. (Janhunen 1990(b)).

Myöskään Ranskan kaksi osa-aikaeläkejärjestelmää eivät ole saaneet suosiota osakseen. Vuoden 1988 osa-aikaeläkkeen alhaista kiinnostusta selittää ainakin se, että osa-aika-eläkkeeseen oikeutettu on aina myös oikeutettu täyteen vanhuuseläkkeeseen. (Eläkeaikainen työskentely...1990).

Ranskassa on käytössä myös toinen, työttömyysvakuutuksen yhteydessä oleva osa-aikaeläkejärjestelmä, joka tuli voimaan vuonna 1982. Tässä järjestelmässä osa-aikaeläkkeelle siirtyvä henkilö on korvattava työttömällä. (Janhunen 1990(a)). Tämä osa-aikaeläke on toiminut paremmin julkisella kuin yksityisellä sektorilla, joskin kokonaisuutena katsoen käyttö on ollut marginaalista (Janhunen 1990(b)).

Itävallassa osa-aikaeläke otettiin käyttöön 1.7.1993, osana palkansaajien eläkejärjestelmien laajaa uudistusta. Miehet voivat Itävallassa siirtyä osa-aikaeläkkeelle 60-vuotiaina ja naiset 55-vuotiaina. Eläke voi olla 50 % tai 70 % täydestä eläkkeestä viikottaisen työajan lyhentyämisestä riippuen. (Laitinen 1994).

3. Syitä osa-aikaeläkkeen vähäiseen suosioon

Varhainen eläkkeelle siirtyminen on koettu ongelmaksi ja se on herättänyt vilkasta keskustelua myös muualla Euroopassa, ei siis vain Suomessa. 1960-luvulta alkaen on eläkkeelle siirrytty länsimaissa yhä varhemmin, tämä koskee erityisesti miehiä. (ks. esim. Kohli ym. 1991). Suomessa tilanne on sikäli erilainen moneen keskieurooppalaiseen maahan verrattuna, että meillä naiset ovat pitkään tehneet kokoaikaista palkkatyötä lähes samassa mitassa kuin miehet, joten varhaisen eläkkeelle siirtymisen ongelmat koskettavat meillä sekä miehiä että naisia.

Suomessa keskustelu varhaisesta eläkkeelle siirtymisestä vilkastui huomattavasti uusien joustavien eläkelakien voimaantulon myötä 1980-luvun jälkipuoliskolla. Yksilöllinen varhaiseläke osoittautui onnistuneeksi siinä mielessä että sitä haettiin varsin runsaasti, kun taas muita uusia eläkelajeja kohtaan tunnettiin yllättävän vähän kiinnostusta.

Syitä yksilöllisen varhaiseläkkeen suureen suosioon on sittemmin haettu monissa selvityksissä (Ks. esim. Eläkkeelle ennen ..., Gould ym. 1991, Gould ym. 1992, Forss ja Tuominen 1991, Gröhn 1991, HUUHTANEN ja PIISPA 1991, Piispa ja HUUHTANEN 1991, Raassina 1991). Nämä selvitykset ovat tuottaneet tietoa siitä, miksi työntekijät haluavat kokoaikaiselle eläkkeelle, ja myös jonkin verran aineistoa sen arvioimiseen, miten kiinnostaviksi muut eläkemuodot koetaan.

Vähäinen kiinnostus osa-aikaeläkkeeseen on herättänyt ihmetystä myös siksi, että sen lähtökohdat olivat hyvin perustellut työntekijän kannalta. Varhaiseläkkeitä suunnitelleessa komiteassa vähittäistä siirtymistä eläkkeelle perusteltiin mm. gerontologisiin tutkimuksiin vedoten: "...suorituskykyindikaattorit osoittavat vain hitaasti alenevaa suuntaa iän karttuessa. Mitään yhtäkkistä ja jyrkkää työkyvyn menetystä ei tapahdu" (Eläkeikäkomitean...1981, 140). Komitea totesi, että tavanmukainen eläkellesiiirtymisjärjestys ei tunnu työntekijän kannalta olevan hyvä. Se tapa, että työntekoa jatketaan täysitehoisena tiettyyn ajankohtaan, kaavamaisesti vahvistettuun

eläkeikään saakka, ja sitten kokonaan kerralla lopetetaan, ei tunnu parhaalta mahdolliselta (sama).

Osa-aikaeläkkeen avulla oli tarkoitus myös hyödyntää ikääntyneen työntekijän työkykyä ja työhalua. Toisaalta osa-aikaeläkeläinen säilyttää sosiaaliset yhteydet työpaikkaan, mikä omalta osaltaan helpottaa eläkkeelle siirtymistä.

Miksi sitten osa-aikaeläke ei kelvannutkaan vaikka se paperilla vaikutti niin hyvältä? Syytä lienee useita, pohdintoja asiasta on esitetty, mutta tutkittua tietoa ei kuitenkaan ole.

Arvioitaan esittää mm. Vanamo muistiossaan vuodelta 1989. Hänen mukaansa syyt osa-aikaeläkkeen vähäiseen suosioon voidaan jakaa kolmeen osaan: teknisiin, työelämään liittyviin ja yksilöllisiin syihin. Teknisiin syihin Vanamo lukee ikärajan (voimaantulovaiheessa osa-aikaeläkkeen ikäraja liian korkea yksilölliseen varhaiseläkkeeseen verrattuna), voimaantuloajan (vuotta myöhemmin kuin muut joustavat eläkelajit) sekä spekuloinnin eläkkeelle siirtymisen taloudellisesta kannattavuudesta.

Työelämään liittyvissä kysymyksissä Vanamo korostaa erityisesti työnantajien varauksellista suhtautumista osa-aikatyöhön, mikä tarkoittaa sitä että osa-aikatyötä on varsin vähän tarjolla.

Myös monet yksilölliset tekijät vaikuttavat Vanamon mukaan siihen halutaanko siirtyä kokoaikaiselle vai osa-aikaiselle eläkkeelle ennen vanhuuseläkeikää. Monet seikat puhuisivat osittaisen eläkkeelle siirtymisen puolesta. Esimerkiksi työhön väsyminen voi johtaa osa-aikaeläkkeelle, jos ei ole edellytyksiä työkyvyttömyyseläkkeelle. Osa-aikaeläke voi olla taloudellisesti edullisempi kuin varhennettu vanhuuseläke tai jokin muu ratkaisu. Voi olla että työtä ei haluta jättää kerralla, vaan vaikkapa säilyttää työpaikan sosiaaliset suhteet. Voipa eläkkeelle siirtyminen yhtäkkiä olla jopa pelottava ajatus. Yksilöllisistä tekijöistä osa-aikaeläkettä vastaan puhuu Vanamon mukaan se, että työstä saatava arvostus vähenee osa-aikaisuuden myötä. (Vanamo 1989).

Näihin yksilöllisten tekijöiden merkitykseen kiinnittää huomiota myös Jääskeläinen (1994). Hänen mukaansa osa-aikaeläkkeen käyttöasteen vähäisyyttä selittävät ennakkoluulot, asenteet ja tietämättömyys. Mutta on myös tekijä, joka saattaa olla yksittäisen hakijan kohdalla merkittävä, nimittäin pykäläviidakko. Osa-aikaeläkkeen yksityiskohdat eivät avaudu hakijalle helposti. Myös Gould (1989) esittää, että neuvottelut työnantajan kanssa työajan lyhentämisestä ja siihen liittyvistä taloudellisista

ym. kysymyksistä voivat tuntua ylivoimaisilta. Siksi näitä neuvotteluja tutumpi ja totutumpi vaihtoehto on hakeutua lääkärintodistuksen avulla työmarkkinoilta kokonaan pois.

Santamäki-Vuori (1990) arvioi tutkimuksessaan syitä osa-aikaeläkkeen epäonnistumiseen hyvin samantapaisesti kuin Vanamo. Hän luettelee osa-aikaeläkkeen epäkohtia, joita on julkisessakin keskustelussa tullut esille. Keskeiseksi epäkohdaksi on nostettu liian korkea ikäraja verrattuna yksilölliseen varhaiseläkkeeseen. On myös taloudellisia tekijöitä, jotka vaikuttavat heikkoon suosioon kuten korvaavuussuhteen taso tai varsinaisen vanhuuseläkkeen määrätymisperusteet. Osa-aikatyöstä voi myös olla puutetta tai omalla työpaikalla tai omassa ammatissa saattaa olla vaikeaa lyhentää työaikaa. Sen lisäksi monet työelämän käytäntöihin ja olosuhteisiin sekä yksilöiden asenteisiin ja kokemuksiin juurtuneet tekijät vaikuttavat eläkkeelle siirtymiseen. Usein näitä viimeainittuja tekijöitä on vaikea säädellä puhtaasti hallinnollisin päätöksiin.

Useimmista uusista eläkkeistä käsittelevistä tutkimuksista voi havaita, että yksiselitteisesti on varsin vaikeaa sanoa, miksi suomalaiset ikääntyneet työntekijät niin mielellään hakeutuvat yksilölliselle varhaiseläkkeelle. Samalla lailla tuntuu olevan vaikeaa yksiselitteisesti sanoa, miksi osa-aikaeläkkeelle ei hakeuduta.

4. Kehitys tilastojen valossa¹

Osa-aikaeläke lähti varsin verkkaisesti käyntiin 1980-luvun lopulla. Varhainen eläkkeelle siirtyminen oli tuolloin vilkasta, mutta pääasiassa siirryttiin perinteiselle työkyvyttömyyseläkkeelle, työttömyyseläkkeelle ja uusista eläkemudoista yksilölliselle varhaiseläkkeelle, joka oli astunut voimaan 1986.

Yksityisellä sektorilla osa-aikaeläkkeiden lukumäärän kehitys on ollut tasaista. Sen jälkeen kun osa-aikaeläkkeen saamisen ehtoja muutettiin vuodenvaihteessa 1993-94, on osa-aikaeläkeläisten lukumäärä selvästi kasvanut. Osa-aikaeläkkeelle on kesäkuun loppuun mennessä siirtynyt kaikkiaan 633 henkeä. Tästä joukosta 61 % oli sellaisia, joiden ikä eläkkeen alkaessa oli 58 tai 59 vuotta.

Taulukko 2: Voimassa olevien osa-aikaeläkkeiden lukumäärä

Vuosi	Yksityinen + julkinen puoli			Yksit. puoli
	Naiset	Miehet	Kaikki	
1987	67	76	143	143
1988	70	102	172	172
1989	113	141	254	199
1990	228	199	427	218
1991	369	330	699	256
1992	697	516	1213	284
1993	1228	1029	2257	328
6/94				892

¹ Tämän luvun tiedot perustuvat Eläketurvakeskuksen, Kansaneläkelaitoksen, Valtiokonttorin ja Kuntien Eläkevakuutuksen tilastoihin.

Osa-aikaeläkeläisistä on tällä hetkellä yli puolet naisia. Tämä selittyy sillä, että julkisen puolen osa-aikaeläkeläisistä on naisia huomattava osa. Yksityisellä puolella osa-aikaeläkeläisistä miehiä on yli puolet.

Taulukko 3: Naisten osuus kaikista vuoden lopussa voimassaoleista osa-aikaeläkkeistä ja naisten osuus yksityisen sektorin osa-aikaeläkkeistä (%)

	naisten osuus kaikista OSE:stä	naisten osuus yksityisen sektorin OSE:stä
1987	47	47
1988	41	41
1989	44	43
1990	53	48
1991	53	43
1992	57	46
1993	54	45

Pääasiassa yksityisen sektorin osa-aikaeläkeläiset ovat olleet TEL:n tai YEL:n piirissä. TEL:n piirissä on ollut yli puolet osa-aikaeläkeläisistä ja yrittäjiä on ollut 30-40 %. Maatalousyrittäjien ja LEL:n aloilla työskennelleiden osuus on jäänyt vähäiseksi.

TEL:n piiriin kuuluvista osa-aikaeläkeläisistä reilu puolet on ollut naisia, esimerkiksi vuonna 1993 naisten osuus oli 57 %, kun kaikista yksityisen puolen osa-aikaeläkeläisistä hieman alle puolet on ollut naisia (45 % vuonna 1993). Yrittäjien ryhmässä naisten osuus on pienempi, YEL:n piiriin kuuluvista osa-aikaeläkeläisistä joka neljäs oli nainen.

Taulukko 4: Yksityisen sektorin osa-aikaeläkkeet, vuoden lopussa voimassa olleet eläkkeet vuosina 1987-93

Naiset

	TEL	LEL	YEL	MYEL	Yht.
1987	48	1	18	-	67
1988	49	2	19	1	71
1989	59	1	26	-	86
1990	78	-	25	1	104
1991	90	-	21	-	111
1992	104	-	27	-	131
1993	120	-	29	-	149

Miehet

	TEL	LEL	YEL	MYEL	Yht.
1987	32	1	38	4	75
1988	44	2	54	3	103
1989	54	2	52	5	113
1990	61	1	49	3	114
1991	80	2	60	3	145
1992	78	1	73	1	153
1993	93	-	85	1	179

Kaikki

	TEL	LEL	YEL	MYEL	Yht.
1987	80	2	56	4	142
1988	93	4	73	4	174
1989	113	3	78	5	199
1990	139	1	74	4	218
1991	170	2	81	3	256
1992	182	1	100	1	284
1993	213	-	114	1	328

Julkisella puolella osa-aikaeläke on ollut voimassa heinäkuun alusta 1989, ja osa-aikaeläkkeelle siirtyneitä oli aluksi myös varsin vähän. Julkisella puolella vuosi 1993 oli voimakkaan kasvun kautta osa-aikaeläkeläisten määrissä.

Julkisella sektorilla, sekä valtiolla että kunnissa naisten osuus osa-aikaeläkeläisistä on suurempi kuin miesten osuus. Tätä saattaa selittää julkisen sektorin ammattien naisvaltaisuus. Kunnissa innokkaimmin ovat osa-aikaeläkkeelle siirtyneet lehtorit ja yliopettajat. Ensimmäisenä vuonna alkaneista (1989) 31 % oli opettajia, vuonna 1990 20 %, vuonna 1991 23 %, vuonna 1992 12 %. Muita suurehkoja ammattiryhmiä olivat esimerkiksi vuonna 1992 alkaneista 219 osa-aikaeläkkeestä kodinhoitajat ja kotiaivustajat, siivoojat, toimistovirkailijat ja toimistotyön esimiehet.

Taulukko 5: VEL voimassa olevat osa-aikaeläkkeet vuoden lopussa

	Naiset	Miehet	Yht.
	%	%	%
1989	14 (45)	17 (55)	31 (100)
1990	60 (57)	45 (43)	105 (100)
1991	139 (57)	107 (43)	246 (100)
1992	260 (65)	139 (35)	399 (100)
1993	568 (58)	405 (42)	973 (100)

Taulukko 6: KVTEL voimassa olevat osa-aikaeläkkeet vuoden lopussa

	Naiset	Miehet	Yht.
	%	%	%
1989	13 (50)	13 (50)	26 (100)
1990	58 (59)	40 (41)	98 (100)
1991	105 (58)	75 (42)	180 (100)
1992	202 (57)	155 (43)	357 (100)
1993	460 (52)	431 (48)	891 (100)

Osa-aikaeläkkeen suuruus oli keskimäärin 3 199 markkaa yksityisellä sektorilla (TEL ja YEL) ja 3 116 markkaa julkisella sektorilla (maaliskuun lopussa 1994) (Pellinen 1994). Naisten ja miesten keskieläkkeissä on huomattava ero. Kun TEL osa-aikaeläkkeiden keskieläke oli 3 205 markkaa, oli miesten keskieläke 4 404 markkaa ja naisten keskieläke 2 294 markkaa (kesäkuun lopussa 1994 voimassa olleet osa-aikaeläkkeet).

Osa-aikaeläkkeelle siirtyneet miehet ovat olleet keskimäärin hyvätuloisempia eli heidän ansiotasonsa on ollut korkeampi kuin miespalkansaajien mediaaniansio. Osa-aikaeläkkeelle siirtyneiden miesten taloudellinen asema ollut huomattavan hyvä. Sen sijaan naisten ja yrittäjien ansiotulot ovat olleet lähellä ikäryhmän yleistä keskitasoa. (Santamäki-Vuori 1990).

5. Osa-aikatyö

Osa-aikatyön vähäisyyden on arvioitu haittaavan osa-aika-eläkkeen kehittämistä. Totta onkin, että Suomessa osa-aikatyötä tehdään vähemmän kuin monissa muissa Euroopan maissa.

Taulukko 7: Osa-aikatyön yleisyys eräissä maissa (osa-aikatyötä tekevien osuus kaikista työllisistä) vuonna 1990, sekä osuudet naisten ja miesten työllisistä

	kaikki	miehet	naiset
Alankomaat	33,2	15,8	61,7
Norja	26,6	8,8	48,2
Tanska	23,7	9,0	41,5
Ruotsi	23,2	7,3	40,5
Iso-Britannia	21,8	5,0	43,8
Saksa	13,2	2,1	30,6
Ranska	12,0	3,5	23,8
Belgia	10,2	1,7	25,0
Itävalta	8,8	1,6	20,0
Irlanti	8,1	3,8	17,1
Suomi	7,2	4,4	10,2
Portugali	5,9	3,1	10,0
Italia	5,7	3,1	10,9
Kreikka	5,5	2,9	10,3
Espanja	4,8	1,6	11,9

Lähde: Voipio 1993

Useimmissa maissa osa-aikatyö on naisten palkkatyön muoto. Suomessa naisten tekemän osa-aikatyön osuus on työllisyydestä noin kymmenesosa eli samaa luokkaa kuin Kreikassa, Portugalissa ja Italiassa.

Vuonna 1990 osa-aikatyössä oli Suomessa lähes 180 000 ihmistä. Naisten osuus osa-aikatyöllisistä oli 68 %. Monissa muissa maissa osa-aikatyö on 80-luvulla yleistynyt. Samaan aikaan Suomessa varsinkin osa-aikatyötä tekevien naisten määrä on laskenut ja osa-aikatyötä tekevien miesten määrä on noussut hieman. (Voipio 1993).

Taulukko 8: Osa-aikatyöllisten osuus (%) 55-64-vuotiailla vuosina 1984-1993

	55-64-vuotiaat miehet	55-64-vuotiaat naiset
1984	8,9	17,6
1985	8,8	16,1
1986	9,8	16,5
1987	9,3	16,3
1989	9,8	16,7
1990	8,5	14,9
1991	8,8	13,1
1992	9,8	13,8
1993	11,5	14,8

Lähde: Tilastokeskuksen työvoimatutkimus

Yleisintä osa-aikatyö on maa- ja metsätaloudessa, jossa vuonna 1992 osa-aikatyöntekijöiden osuus työllisistä oli 12,3 %. Keskimääräistä yleisempää se on myös rahoitus- ja vakuutus toiminnassa (10,9 % työllisistä), kaupan (9,6 %) ja palveluksien (9,3 %) aloilla. (Työvoimatilasto 1992).

Ikääntyneet työntekijät ovat osa-aikatyössä samoilla aloilla kuin muut osa-aikatyötä tekevät. Toisin sanoen ei ole muodostunut mitään varttuneiden omia osa-aikatyömarkkinoita, vaan osa-aikatyö on keskittynyt samoille aloille. (Santamäki-Vuori 1990).

Niiden osuus, jotka toivoisivat voivansa siirtyä kokopäivätyöstä osa-aikatyöhön on vuodesta 1978 vuoteen 1991 kasvanut 13 %:sta 18%:iin. Näistä pysyvään osa-aikatyöhön haluavien määrä on laskenut ko. aikana ja tilapäiseen osa-aikatyöhön haluavien selvästi kasvanut. (Voipio 1993).

Vuonna 1991 halusi pysyvään osa-aikatyöhön siirtyä 77 000 ja tilapäisesti osa-aikatyöhön 234 000 kokopäiväistä työtä tekevää. Naisia halusi osapäivätyöhön siirtyä 171 000, joista pysyvästi 42 000 ja tilapäisesti 128 000.

Miehistä osa-aikaiseen työhön halusi siirtyä pysyvästi 35 000 ja tilapäisesti 106 000. (Työllisyys, työttömyys...1993).

55-64-vuotiaista kokopäivätyötä tekevästä halusi siirtyä osa-aikatyöhön 11 000 naista ja 11 000 miestä. Heistä 55 % halusi pysyvää osa-aikatyötä. Nuoremmissa ikäryhmissä haluttiin selvästi useammin tilapäiseen osa-aikatyöhön kuin pysyvään. (Työllisyys, työttömyys...1993).

Suomessa on siis jonkun verran halua tehdä enemmän osa-aikatyötä kuin nyt tehdään. Kuitenkin sekä naiset että miehet mieltävät osa-aikatyön useimmiten tilapäisratkaisuksi: jossain tietyssä elämänvaiheessa halutaan työ-aikaa tilapäisesti lyhentää. Se, miten nykyinen työttömyys vaikuttaa näihin haluihin, ei ole tiedossa.

6. Työnantajat/yritykset ja osa-aika-eläke

Keskeisenä syynä osa-aikaeläkkeen vähäiseen käyttöön on siis pidetty osa-aikatyömahdollisuuksien vähäisyyttä ja työnantajien halukkuutta tarjota osa-aikatyötä on arvoستeltu. Yritysten mahdollisuuksia tarjota osa-aikatyötä selvitettiin STK:n ja LTK:n jäsenkyselyssä 1990, jossa oli mukana 8000 yritystä. Lisäksi kartoitettiin niitä syitä, jotka estävät osa-aikatyön tarjoamisen eri toimialoilla. (Eläkeaikainen työskentely... 1990).

Kyselyn tulosten mukaan yritysten mahdollisuudet tarjota osa-aikatyötä 55 vuotta täyttäneille henkilöille näyttivät olevan paremmat kuin oli ajateltu. 48 % LTK:n kyselyyn vastanneista yrityksistä arvioi, että työllistämismahdollisuudet ovat hyvät tai kohtalaiset ja STK:n kyselyssä 45 %.

Syitä siihen, miksi osa-aikatyötä ei ole mahdollista tarjota löytyi kuitenkin runsaasti. Keskeisesti syyt liittyivät työn luonteeseen, esim. prosessi-, sarja-, vuorotai ryhmätyö, komennustyö, työn liikkuvuus ym. STK:n piirissä 20 % syistä oli sellaisia, että työ oli nimenomaan ikääntyneelle työntekijälle sopimatonta (raskas työ, tarkkuus, näppäryys, suuret ammattitaitovaatimukset). (Eläkeaikainen työskentely...1990).

STK:n jäsenyritysten mainitsemista syistä 17 % oli yrityksestä riippuvia syitä. 8 % syistä johtui siitä, ettei yrityksessä ollut ikääntyneitä työntekijöitä ja vain 4 % syistä liittyi työntekijöiden haluttomuuteen tai työntekijöiden ja esimiesten asenteisiin. LTK:n kyselyssä näitä asennesyitä oli 7 %. (sama).

Toisen, Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen toteuttaman tutkimuksen kohdejoukkona oli 30 suurta tai keskisuurta yritystä, joiden eläkeasioita hoitavia henkilöitä ja henkilöstön edustajia haastateltiin.

Tässä tutkimuksessa haastatellut olivat sitä mieltä, että ikääntyneet ovat pääsääntöisesti hyviä työntekijöitä, joita tulisi kannustaa pysymään työelämässä. Eräänä mahdollisuutena pidettiin osa-aikaeläkettä: "Useat haastatellut ehdottivat osa-aikaeläkkeen ikärajan laskemista.

Osa-aikatyö ja osa-aikaeläke vaikuttaisivat olevan yksi ratkaisu varhaiseläkeongelmaan. Osa-aikatyö antaisi ikään-tyneille mahdollisuuden nauttia runsaammasta vapaa-ajasta ja toipua työpäivän aiheuttamista paineista. Lisäksi työnantajien selvitysten mukaan tuntia kohti laskettu työteho on osa-aikatyössä suurempi." (Yritysten varhaiseläkepolitiikka 1992, 59-60).

Työterveyslaitoksen *Ikääntyvä arvoonsa* -projektissa tutkittiin myös yrityksiä. Tutkituissa yrityksissä kannatettiin laajalti osa-aikaeläkkeen ikärajan laskemista 58 vuoteen (tutkimus tehtiin ennen vuoden 1994 uudistusta). Niistä 13 yrityksestä, jotka kuuluivat yksityisen sektorin työeläkejärjestelmän piiriin 11 kannatti ikärajan laske- mista. Myös tässä selvityksessä haastatellut henkilöstö- päälliköt pitivät osa-aikaeläkettä periaatteessa hyvänä ja käyttökelpoisena eläkemuotona: "Kyllä se teoriassa onnis- tuu". (Piispa ja Huuhtanen 1992).

Tässä tutkimuksessa haastatellut arvioivat, että osa-aika- eläkettä on käytetty vähän osa-aikatyökulttuurin puuttues- sa, osittaisen työssäolon laskiessa tulevaa eläkettä ja siksi että 60 vuotta täyttäneitä on kovin vähän enää työ- elämässä. (sama).

7. Ikääntyneet työntekijät ja osa-aika-eläke

Eläketurvakeskuksen viimeaikaisissa varhaiseläkkeitä koskevissa tutkimuksissa on oltu kiinnostuneita lähinnä yksilöllisestä varhaiseläkkeestä, mutta niissä on esitetty myös kysymyksiä jotka koskettavat vastaajien käsitystä osa-aikaeläkkeestä.

Tutkimuksessa *Työ vai eläke* (Gould ym. 1991) kysyttiin työssä käyviltä 50-64-vuotiailta TEL:n ja LEL:n piiriin kuuluvilta työntekijöiltä heidän yleistä kiinnostustaan osa-aikaeläkkeeseen.

Taulukko 9: TEL:n ja LEL:n piiriin kuuluvien työntekijöiden osa-aikaeläkekiinnostus

	50-54 v	55-59 v	60-64 v	kaikki
Kyllä	35	19	10	28
Ei	39	56	71	47
Vaikea sanoa	27	25	20	25
Yht.	100	100	100	100

Ne vastaajat, jotka jo olivat yksilöllisellä varhaiseläkkeellä ilmaisivat vain hyvin vähän kiinnostusta osa-aikaeläkkeeseen: näistä kokopäiväeläkeläisistä 75 % suhtautuu ajatukseen kielteisesti ja vain 5 % eläkkeellä olevista ilmoitti olevansa kiinnostunut.

Työssä käyvistä joka neljäs ei osannut sanoa kantaansa. Kiinnostus oli suurinta nuorimmissa vastaajaryhmissä eli 50-54-vuotiaiden joukossa. Kiinnostuneet olisivat valmiit siirtymään eläkkeelle keskimäärin 56 vuoden iässä. Vanhemmissa ikäryhmissä kiinnostus osa-aikaeläkkeeseen vähenee.

55-64-vuotiaiden ryhmässä miehet olivat selvästi naisia kiinnostuneempia. Tässä ikäryhmässä eläkkeelle siirryttäisiin keskimäärin 58 vuoden iässä.

Kiinnostus vaihteli ammattiryhmittäin. Kaikkein kiinnostuneempia olivat myyntityössä olevat 50-54-vuotiaat naiset.

Mikäli vastaajien nykyisessä työssä esiintyi erityisiä hankaluuksia, olivat sekä miehet että naiset kiinnostuneempia osa-aikaeläkkeestä. Vanhempien naisten joukossa kiinnostus oli vähäisintä, riippumatta siitä oliko työssä hankaluuksia. Miehillä vanhempien ja nuorempien välillä ero ei ollut yhtä selvä.

Eläketurvakeskuksessa tekeillä olevassa yrittäjätutkimuksessa on kysytty aktiivien yrittäjien kiinnostusta osa-aikaeläkkeestä. YEL:n piiriin kuuluvista yrittäjistä noin kolmannes on periaatteessa kiinnostunut osa-aikaeläkkeestä. Miesyrittäjät ovat hieman innostuneempia kuin naisyrittäjät. (Hyrkkänen, julkaisematon tieto).

Tutkimuksessa varhaiseläkkeelle hakeutumisesta ja sen vaihtoehtoista (Gould ym. 1992) TEL työntekijöitä pyydettiin valitsemaan mitä he pitäisivät parhaana vaihtoehtona siinä tapauksessa että he joutuisivat työttömiksi tai heidän työkykynsä heikkenisi niin etteivät he pystyisi jatkamaan nykyisessä työssään. Kaikkein suosituin vaihtoehto näissä tapauksissa oli kokoaikainen eläkkeelle siirtyminen. Osa-aikaeläke nousi toiselle sijalle. (Tutkimuksessa oli mukana 51-, 56-, ja 61-vuotiaita TEL työntekijöitä).

Esimerkiksi vastaajista 31 % piti osa-aikaeläkettä erittäin hyvänä vaihtoehtona mikäli joutuisi työttömäksi. Noin 30 % kaikista vastaajista piti sitä työttömyystilanteessa parhaana mahdollisena vaihtoehtona. Miesten ja naisten arvioissa ei juuri ollut eroa. Työkyvyllä oli merkitystä siihen, miten vastaajat arvioivat vaihtoehtoja.

Mikäli työkyky heikkenisi, olisi vastaajista niinkään 30 %:n mielestä osa-aikaeläke paras vaihtoehto. Tässä tilanteessa miehet kannattivat naisia enemmän kokoaikaiselle eläkkeelle siirtymistä. Naisista peräti 36 % oli sitä mieltä, että osa-aikaeläke olisi työkyvyn heikentyessä paras vaihtoehto.

Niiltä työssäkävyltä, jotka olivat mukana vuoden 1991 selvityksessä (Gould ym. 1991) tiedusteltiin uudelleen, vuonna 1993 toimeenpannussa seurantatutkimuksessa (Gould 1994) heidän suhtautumistaan osa-aikaeläkkeeseen.

Ne, jotka olivat joko työkyvyttömyyseläkkeellä tai yksilöllisellä varhaiseläkkeellä eivät olleet juurikaan kiin-

nostuneita osa-aikaeläkkeestä. Työttömyyseläkkeelle siirtyneiden joukossa suhtautuminen oli hieman myönteisempää.

Niistä, jotka vuonna 1990 ilmoittivat olevansa kiinnostuneita osa-aikaeläkkeestä, vain kaksi oli todella siirtynyt osa-aikaiselle eläkkeelle. Myönteisesti osa-aikaeläkkeeseen vuonna 1990 suhtautuneet olivat pysyneet mukana työelämässä enemmän kuin ne, joiden suhtautuminen oli kielteistä. Myönteinen suhtautuminen osa-aikaeläkevaihtoehtoon kertoo siis työhön sitoutumisesta ja kielteinen suhtautuminen halusta siirtyä kokoaikaiselle eläkkeelle.

Myöskään Santamäki-Vuoren (1990) näkemyksen mukaan ei vaikuta todennäköiseltä, että yksilöllinen varhaiseläke ja osa-aikaeläke olisivat jotenkin vaihtoehtoisia; ei vaikka ikärajoja säädettäessä olisi toimittu toisin. Hänen mukaansa yksilöllisen varhaiseläkkeen hakijoiden työkyky on siinä määrin heikentynyt, että heidän todellinen vaihtoehtonsa olisi ollut työkyvyttömyyseläke.

Samassa yhteydessä Santamäki-Vuori arvioi, että osa-aikaeläkkeen korvaavuustason nousu lisää siirtymishalukkuutta, mutta silloin saattaa käydä niin että muutos kannustaa ennen muuta kokoaikaista työtä tekeviä siirtymään osa-aikaiseen työhön. Sen sijaan, että eläke mahdollistaisi asteittaisen työn vähentämisen se saattaisi muodostua siirtymisen päämotiiviksi. Toisin sanoen ne, jotka olisivat muuten jatkaneet kokoaikaisessa työssä, siirtyisivät nyt osa-aikaiseen työhön. Tämä ei vähentäisi varsinaisia varhaiseläkkeelle siirtyneitä, vaan vähentäisi kokopäivätyöntekijöitä vanhemmissa ikäluokissa.

8. Johtopäätökset

Osa-aikaeläkkeeltä odotetaan paljon, koska sitä pidetään hyvänä eläkkeelle siirtymisen tapana niin yksittäisen työntekijän, yrityksen kuin työmarkkinoidenkin kannalta. Osa-aikaeläkkeelle onkin hakeuduttu tänä vuonna entiseen verrattuna vilkkaasti, eli sen jälkeen kun eläkkeen saamisen ehdot muuttuivat vuoden 1994 alusta.

Työnantajat suhtautuvat tutkimusten mukaan periaatteessa myönteisesti osa-aikaeläkkeeseen, vaikka osa-aikaisen työskentelyn esteitäkin on runsaasti. Ikääntyvien työntekijöiden suhtautuminen osa-aikaeläkkeeseen tuntuu tehtyjen selvitysten valossa olevan riippuvainen kulloisestakin työ- ja elämäntilanteesta. Tehtyjen tutkimusten pohjalta voidaan arvioida, että mitään suurta ryntäystä osa-aikaeläkkeelle tuskin on lähiaikoina odotettavissa.

Useat osa-aikaeläkettä koskettavat keskustelut ovat kuitenkin perustuneet tietoihin työstä ja eläkkeelle siirtymisestä yleisesti, yksityiskohtaista tietoa osa-aikaeläkkeestä ei juurikaan ole saatavissa.

Osa-aikaeläkkeelle siirtyneitä tutkimalla tulisikin selvittää millaisista töistä ja millä aloilla osa-aikaeläkkeelle siirrytään. Tätä kautta voisi saada tietoa siitä onko työaloja, joilla osa-aikaeläkkeelle siirtyminen ei näyttäisi lainkaan olevan mahdollista. Kyselyin voisi selvittää miten osa-aikatyön ja osa-aikaeläkkeen yhdistäminen on onnistunut ja miten työ on käytännössä järjestetty. Tärkeätä olisi myös tietää se, mikä merkitys työolosuhteilla ja työpaikan ilmapiirillä on osa-aikaeläkkeelle siirtymisessä vai liittyykö päätös siirtyä osa-aikaeläkkeelle kokonaan muille elämänaloille kuin työhön, esimerkiksi perheeseen tai vapaa-aikaan. Tämänkaltaisen selvityksen tuloksena olisi helpompi arvioida, missä oloissa osa-aikaeläke on myös käytännössä hyvä, ei vain periaatteessa.

9. Kirjallisuus

Eläkeaikainen työskentely, osa-aikaeläke ja verotus. Alaryhmä 2:n muistio. Teoksessa Eläkekomitea 1990:n mietintö. Komiteamietintö 1991:41. Helsinki 1991.

Eläkkeelle ennen eläkeikää - Mitä tiedetään varhaisen eläkkeellejäämisen taustoista? Sosiaali- ja terveysministeriö. Suunnitteluosasto. Helsinki 1989.

Forss Simo ja Tuominen Kristiina: Nuorena eläkkeelle. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1991:2. Jyväskylä 1991.

Gould Raija: Eläkkeelle ennen eläkeikää. Teoksessa Karisto Antti, Takala Pentti, Hellsten Katri, Helminen Ilmari ja Massa Ilmo (toim): Sosiaaliset riskit, tutkimus ja päätöksenteko. Helsinki 1989.

Gould Raija: Työelämä takanapäin? Tutkimus ikääntyneiden työntekijöiden työssä pysymisestä vuosina 1990-1993. Eläketurvakeskus. Tutkimuksia 1994:3. Helsinki 1994.

Gould Raija, Takala Mervi ja Lundqvist Bo: Työ vai eläke. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1991:1. Jyväskylä 1991.

Gould Raija, Takala Mervi ja Lundqvist Bo: Varhaiseläkkeelle hakeutuminen ja sen vaihtoehdot. Eläketurvakeskus. Tutkimuksia 1992:1. Helsinki 1992.

Gröhn Kari: Työssä vai eläkkeellä - tutkimustuloksia, arvioita ja näkökohtia. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1991:3. Helsinki 1991.

Hautamäki, Antti: Spontaaniin yhteiskuntaan - hyvinvointia ilman valtiota. Teoksessa Andersson Jan Otto, Hautamäki Antti, Jallinoja Riitta, Niiniluoto, Ilkka ja Uusitalo Hannu: Hyvinvointivaltio ristiaallokossa, arvot ja tosiasiat. Juva 1993.

Huhtanen Pekka ja Piispa Minna: Eläke ajatuksissa. Ikääntyvä arvoonsa - työterveyden, työkyvyn ja hyvinvoinnin edistämishjelman julkaisuja 2. Työterveyslaitos ja Työsuojelurahasto. Helsinki 1991.

Hyrkkänen Raili: Yrittäjätutkimus, Eläketurvakeskus, tulossa.

Hytti Helka: Työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yhteiskunnalliset taustatekijät. Kansaneläkelaitoksen julkaisu ja M:87. Helsinki 1993.

Janhunen Jouko: Eläkejärjestelmät teollisuusmaissa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1990:1. Jyväskylä 1990 (a).

Janhunen Jouko: Osa-aikaeläke toimii hyvin vain Ruotsissa. Työeläke 2/1990, ss. 44-45 (b).

Jääskeläinen, Pirkko: Lisää potkua osa-aikaeläkkeeseen. Työeläke 3/1994. Vol. 29, s. 2.

Kasvio, Antti: Uusi työn yhteiskunta. Suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämismahdollisuudet. Jyväskylä 1994.

Kohli Martin, Rein Martin, Guillemard Anne-Marie, van Gunsteren Herman: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Cambridge University Press 1991.

Komiteanmietintö 1981:33. Eläkeikäkomitean osamietintö II. Helsinki 1981.

Laitinen Sinikka: Eläketurvassa tapahtuneita ja vireillä olevia muutoksia. Eläketurvakeskus. Suunnittelu- ja laskentaosasto. Katsauksia 4/94. Eläkkeistä ulkomailla 25.7.1994.

Lindell Christina ja Laitinen Sinikka: Ruotsin parlamentaarisen eläketyöryhmän esitys lakisääteisen eläkejärjestelmän uudistamiseksi. Eläketurvakeskus, muistio 4.3.1994.

Pellinen Mikko: Osa-aikaeläkkeet tulevat! Työeläke 3/1994. Vol. 29, s. 29.

Piispa Minna ja Huuhtanen Pekka: Eläkkeellä työstä. Ikääntyvä arvoonsa - työterveyden, työkyvyn ja hyvinvoinnin edistämishjelman julkaisuja 3. Työterveyslaitos ja Työsuojelurahasto. Helsinki 1991.

Piispa Minna ja Huuhtanen Pekka: Työnantajien käsityksiä varhaiseläkkeistä. Ikääntyvä arvoonsa - työterveyden, työkyvyn ja hyvinvoinnin edistämishjelman julkaisuja 5. Työterveyslaitos ja Työsuojelurahasto. Helsinki 1992.

Raassina, Anne: Ansiotyöstä luopumisen ehdot. Sosiaali- ja terveysministeriön kehittämisosaston selvityksiä 1991:8. Helsinki 1991.

Santamäki-Vuori Tuire: Osa-aikaeläke Suomessa ja muissa pohjoismaissa. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 29. Helsinki 1990.

SAK:lta lähivuosien sosiaalilinjoja: Tavoiteohjelma torjuu ansioturvan leikkaukset. Palkkatyöläinen 23.5.1994.

Työllisyys, työttömyys ja työolot. Työvoiman vuosihaastattelu, syksy 1991. Tilastokeskus. Työmarkkinat 1993:2. Helsinki 1993.

Työvoimatilasto 1992. Työvoimatutkimuksen tuloksia vuosilta 1970-1992. Tilastokeskus. Työmarkkinat 1993:17. Helsinki 1993.

Työpoliittinen Aikakauskirja 1/1994. Vol. 37. Työministeriö, suunnittelusihteeristö.

Vanamo, Jussi: Osa-aikaeläkkeeseen liittyviä ongelmia. Eläketurvakeskus, muistio 10.8.1989.

Voipio, Iikko B. (toim.): Tietopaketti työvoimasta, työllisyydestä, työttömyydestä sekä osa-aikatyöstä. Työhallinnon julkaisu Nro 18. Työministeriö. Helsinki 1993.

Yritysten varhaiseläkepolitiikka. Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos. Sarja B 85. Helsinki 1992.